UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Partijen, kiezers en de multiculturele samenleving

Tillie, J.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tillie, J. (2009). *Partijen, kiezers en de multiculturele samenleving*. Vossiuspers UvA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Jean Tillie

Partijen, kiezers
en de multiculturele
samenleving

Partijen, kiezers en de multiculturele samenleving

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.

Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Crasborn BNO, Valkenburg a/d Geul

Opmaak: JAPES, Amsterdam

Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 978 90 5629 557 8

e-ISBN 978 90 4850 863 1

© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2009

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Partijen, kiezers en de multiculturele samenleving

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar Electorale Politiek,
in het bijzonder de relatie tussen electorale processen en hun economische,
culturele, etnische en maatschappelijke context,
aan de Universiteit van Amsterdam
op vrijdag 19 september 2008

door

Jean Tillie

VOSSIUSPERS UvA

Voor mijn grootvader Jan Maijs

*Mevrouw de Rector Magnificus,
Mijnheer de Decaan,
Geachte leden van het curatorium,
Geachte leden van het bestuur van de Stichting Kiezers Onderzoek Nederland,
Mijnheer de burgemeester,
Beste collega's, studenten, familie en vrienden,*

De bijzondere leerstoel waarvan ik de eer heb hem vandaag, vanwege de Stichting Kiezersonderzoek Nederland, te aanvaarden, heeft als opdracht *Electorale Politiek, in het bijzonder de relatie tussen electorale processen en hun economische, culturele, etnische en maatschappelijke context*. Dat is een lange titel. De lengte van de opdracht schetst ook de complexiteit van het onderzoeksgebied waarop ik mij begeef. Hoe reageren politieke partijen en kiezers op de hun omringende wereld? Wat van die wereld is relevant? Of, om de vraag nog algemener te stellen: wat is eigenlijk een context en wat zijn de belangrijkste reacties van politieke partijen en kiezers?

Ik zal in deze rede kort stilstaan bij de vraag wat een context is en hoe deze kan doorwerken op het gedrag van partijen en kiezers. Daarna zal ik mij concentreren op een specifiek soort context: de multiculturele samenleving en de discussies die naar aanleiding daarvan in Nederland worden gevoerd. Ik zal bespreken hoe politieke partijen en 'allochtone' en 'autochtone' kiezers op dit debat reageren. Welke gevolgen heeft de multiculturele context voor het handelen van politieke partijen en kiezers en, vooral, hoe kunnen we dit handelen vanuit de context verklaren?

Context

Er zijn veel voorbeelden van studies die ingaan op de relatie tussen context en gedrag. Studies naar de invloed van de werkomgeving op het functioneren van werknemers, studies naar de invloed van school op het leergedrag van leerlingen of studies naar de invloed van overheidsbeleid op de integratie van etnische min-

derheden. Wie de grote stroom van artikelen over context en gedrag doorbladert, stuit meestal op twee problemen die worden besproken.

Het eerste probleem betreft causaliteit. Ik zal als voorbeeld deze gebeurtenis nemen. Mijn gedrag wordt, los van de tekst die hier voor mij ligt, bepaald door de context van deze aula: het aantal mensen dat hier zit en de wijze waarop zij zich gedragen. Als u veel gaat hoesten, kunnen er allerlei gedachten in mijn hoofd ontstaan waardoor ik anders ga spreken, anders ga staan of misschien wel ga zweten. Maar stel dat ik veel ga zweten, dan zullen onder u een aantal zijn die misschien wel gaan hoesten van mijn zenuwachtige gedrag. De vraag is dus: bepaalt de context mijn gedrag, of bepaalt mijn gedrag de context?

Het tweede probleem gaat over de vraag wat eigenlijk de relevante context is. Is de relevante context voor mijn handelen alle aanwezigen in deze aula? Of alleen de mensen op de eerste rij of misschien wel de laatste rij? Of is de relevante context eigenlijk maar één persoon en zijn haar of zijn reacties cruciaal voor mijn spreken? Is het alleen dit gebouw of ook het Spui en de trams die we af en toe horen?

Ik heb in deze rede te weinig tijd om het probleem van causaliteit en niveau van context geheel te behandelen. Eén belangrijk aspect wil ik hier wel aanstippen. Wil er *überhaupt* sprake zijn van een interactie tussen context en gedrag, dan moet op individueel niveau sprake zijn van gevoeligheden, noem het aangrijpingspunten, die de invloed van context mogelijk maken. Als voorbeeld wil ik het griepvirus noemen. Stel dat in deze aula het griepvirus aanwezig is. Sommigen mensen zullen dan ziek worden, anderen niet. Het al dan niet ziek worden is afhankelijk van de individuele gevoeligheid voor het virus op dit moment. De context werkt in op individuele aangrijpingspunten.

Een, dichter bij de politicologie gelegen, voorbeeld bestaat uit radicaliseringsprocessen. Uit talrijke studies blijkt dat de sociale context van mensen invloed heeft op het al dan niet radicaliseren. Maar deze sociale context kan alleen werken als zij ingrijpt op individuele kenmerken die mensen gevoelig maakt voor deze context. Bijvoorbeeld de sterke behoefte om vanuit een gemarginaliseerde positie ergens bij te horen. Het individu moet dus openstaan voor aanwezige contextelementen. Dat geldt ook voor kiezers en, op een geaggregeerd niveau, politieke partijen. Context kan alleen werken als deze ingrijpt op de gevoeligheden van de kiezer of de gevoeligheden van de politieke partij. Ik zal dit punt illustreren aan de hand van de multiculturele samenleving.

Het debat over de multiculturele samenleving

De context ten aanzien van de etnisch diverse samenleving waarin kiezers en politieke partijen zich nu bevinden, is niet zomaar uit de lucht komen vallen.

Hans Janmaat was de eerste volksvertegenwoordiger die de problematiek rond de multiculturele samenleving duidelijk op de Nederlandse politieke agenda zette. Op 8 september 1982 werd hij voor de Centruumpartij gekozen als lid van de Tweede Kamer. Hij was onmiddellijk een totale *outcast* in de Nederlandse politiek. Televisiebeelden van kamerdebatten toonden een lege Tweede Kamer als hij aan het woord was. De bewindslieden die er *qualitate qua* moesten zitten, keken verveeld voor zich uit: gapend, de krant lezend of stukken doornemend. De lichaams taal van de toenmalige kamervoorzitter Dick Dolman sprak boekdelen: een verveelde, chagrijnige blik en de hand aan de knoppen om bij het minste of geringste de microfoon uit te zetten. Janmaat boorde een sluimerend probleem in de Nederlandse samenleving aan, maar werd politiek en journalistiek totaal genegeerd. Binnen de media bestond de afspraak om zo weinig mogelijk aandacht aan hem te besteden, en als er al aandacht aan hem werd besteed, moest dat zo kritisch mogelijk zijn. Het liefst werd er op televisie op zijn ietwat scheefstaande mond ingezoomd.

De tweede volksvertegenwoordiger die nadrukkelijk wees op de nadelen van de multiculturele samenleving was Frits Bolkestein. Grote invloed had de rede die Bolkestein op 6 september 1991 op de Liberale Internationale in Luzern hield (Bolkestein, 1991). Na een uitgebreide beschouwing over de nieuwe strategie van de NAVO ten aanzien van het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de ontwikkelingen in Oost-Europa, vervolgde hij met een beschouwing over de positie van de islam in de westerse wereld. De instabiele situatie in Oost-Europa had, volgens Bolkestein, ook gevolgen voor de situatie in West-Europa, met name door de toevloed van moslimmigranten. Deze instroom maakte de vraag naar welke culturele waarden moesten domineren, die van de moslimminderheid of die van de (niet-moslim)meerderheid, uiterst urgent. Het antwoord van Bolkestein was helder: de islam was in tegenspraak met een aantal fundamentele liberale principes zoals de scheiding tussen kerk en staat, de vrijheid van meningsuiting, tolerantie en non-discriminatie. Ook de positie van vrouwen binnen de islam was onacceptabel. Er kon dus geen sprake zijn van een compromis: moslims moesten zich aanpassen aan de liberale democratische waarden.

Dit slotakkoord van zijn Luzern-rede had een groot effect op het debat in Nederland. Bolkestein verwoordde dezelfde zorgen als Janmaat, maar hier sprak de fractievoorzitter van een grote partij in de Nederlandse politiek. Deze man kon niet worden weggezet als een gevaarlijke gek. Het toenmalige Nederlands Centrum voor Buitenlanders beschuldigde Bolkestein van ‘stemmingmakerij’. Bolkestein reageerde door te stellen dat hij het probleem van minderheden in Nederland uit de taboesfeer wilde halen en distantieerde zich expliciet van de Centrumdemocraten van Janmaat.

Wie door de Nederlandse kranten van september 1991 tot nu bladert, ziet één grote stroom artikelen over de multiculturele samenleving. Janmaat en Bolkestein hadden iets losgemaakt. In 1994 vonden kiezers dat de ‘minderhedenkwestie’ het belangrijkste probleem in Nederland was (CBS, 1999).

Deze onrust onder de kiezers werd lange tijd alleen verwoord door rechts. Dat veranderde toen Paul Scheffer op 29 januari 2000 een opinieartikel in *NRC-Handelsblad* publiceerde: ‘Het multiculturele drama’ (Scheffer, 2000). Scheffers artikel betrof de sociaal-democratie in het debat over de plaats van minderheden in de Nederlandse samenleving. Hij presenteerde de problemen als een sociale kwestie, en dit sloot goed aan bij de drie W’s van het socialisme: Wonen, Weten en Werken. Doordat de problematiek rond etnische minderheden werd gepresenteerd als een sociale kwestie móest links wel reageren, waarmee het debat nu over de hele linie gevoerd werd. Dat ging eerst nog ongemakkelijk. Schoorvoetend werd erkend dat er wel degelijk een probleem was. PvdA-kamerlid Saskia Noorman-den Uyl noemde het in april 2000 een verdienste van Paul Scheffer dat hij een maatschappelijk debat had ontketend over minderheden en integratie. Let wel, dit is bijna twintig jaar na Janmaat en tien jaar na Bolkestein.

Uiteindelijk stonden rechts en links klaar om het debat over de multiculturele samenleving te voeren. Maar deze discussie werd genadeloos afgebroken, en van toen af aan werd het debat beheerst door een trauma: de gebeurtenissen van 11 september 2001. De paniek in Nederland na ‘9/11’ leek totaal. In het *NRC-Handelsblad* van 12 september 2001, één dag na de aanslagen, lezen we:

‘De angst voor aanslagen is ook naar Nederland overgeslagen. Vanaf tien over drie gistermiddag – toen een tweede vliegtuig zich in de tweede toren van het World Trade Center had geboord en van toeval geen sprake meer kon zijn – hing ook Nederland massaal aan de telefoon. Op straat, in de trein, op kantoor

PARTIJEN, KIEZERS, DIVERSITEIT

en in winkels, overal werd informatie uitgewisseld, werd ongeloof geuit en werden de beste maatregelen besproken. In een Amsterdamse supermarkt bedacht een klant hardop dat hij misschien naar zijn “huisje in de Pyreneeën” moest uitwijken, waar hij het kon uithouden met in de moestuin geteelde tomaten en aardappelen, en met wat kippen in de garage.’

Nadat Nederland klaargestoomd was om het debat over culturele diversiteit in de volle breedte te voeren, volgde de grote schok van 11 september 2001.

Toename sociaal isolement

De gebeurtenissen in Amerika maakte de etnische en culturele diversiteit voor veel mensen op een traumatische manier zichtbaar. Wat doet dit met mensen? In 2007 vroeg de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam zich hetzelfde af: wat zijn de gevolgen van een etnisch diverse leefomgeving op het sociale vertrouwen van mensen (Putnam, 2007)? Op basis van een uitgebreide studie komt hij tot een verontrustende conclusie: inwoners van etnisch diverse gemeenschappen hebben de neiging zich, zeker op de korte termijn, terug te trekken uit het gemeenschapsleven. Ze wantrouwen hun burens, ongeacht hun etniciteit, ze wantrouwen zelfs hun naaste vrienden, ze verwachten het ergste van hun gemeenschap en haar leiders, ze doen minder aan vrijwilligerswerk, stemmen minder en hun politieke zelfvertrouwen is lager. Etnische diversiteit maakt ons volgens Putnam tot in zichzelf gekeerde schildpadden. We duiken onder ons schild en wachten af wat er gebeurt.

Putnam ontwikkelde de zogenaamde *constrict theory*, die ervan uitgaat dat etnische diversiteit leidt tot een daling van zowel – wat hij noemt – *bonding* sociaal kapitaal (sociaal vertrouwen binnen etnische groepen) als *bridging* sociaal kapitaal (sociaal vertrouwen tussen etnische groepen). Louter door een etnisch diverse context wordt het sociaal isolement voor *iedereen* groter. Bram Lancee en Jaap Dronkers hebben de Amerikaanse studie overgedaan en komen tot vergelijkbare conclusies voor Nederland. In etnisch diverse Nederlandse buurten is het vertrouwen in de burens lager dan gemiddeld, ongeacht de etniciteit van die burens (Lancee en Dronkers, 2008).

Een etnisch diverse context leidt tot sociaal isolement, zeker op de korte termijn. Mensen vertrouwen niemand meer, zelfs hun naaste vrienden niet. Hoe reageert een Nederlandse kiezer op zo'n situatie? Het antwoord is verward, omdat sociaal isolement ingrijpt op een belangrijke gevoeligheid: de angst om er alleen voor te staan.

De mens is een sociaal dier. We kunnen niet zonder andere mensen en ons leven vormt zich in relatie tot anderen. We zijn vader, moeder, zoon, dochter, collega, man, vrouw, vriend, vriendin, Nederlander, Duitser, student, werkgever, werknemer, noem maar op. Onze identiteit is altijd gerelateerd aan anderen. Zij die zich laten voorstaan op het feit dat ze een 'autonoom individu' zijn, zijn altijd de mensen met wie het moeilijk is een afspraak te maken, omdat ze continu met anderen bezig zijn. We hebben mensen nodig om te overleven. Vrienden of familie helpen ons met verhuizen of als we in de problemen zitten. Kerken, filosofen of andere denkers zorgen ervoor dat we kunnen reflecteren over het leven en de rol die we daarin spelen. Televisie-, radio- en websitemakers zorgen ervoor dat we ons kunnen ontspannen. Schrijvers zorgen ervoor dat we kunnen lezen en de voorzitter en de vrijwilligers van de voetbalclub dat we kunnen sporten. De individuele prestaties van marathonlopers op de Olympische Spelen zijn ondenkbaar zonder honderden vrijwilligers die het parcours hebben aangelegd, die het water onderweg aanreiken en die zorgen dat niemand van de toeschouwers de weg op-holt. Om iets te bereiken, zijn we afhankelijk van mensen die zichtbaar, maar meestal onzichtbaar, hun werk doen.

Wat gebeurt er nu als een sociaal dier het gevoel heeft alleen te staan? Als men geen vrienden heeft of als men denkt dat er niemand is die zal helpen als men in de problemen komt? Kortom, als men zich sociaal geïsoleerd voelt? Dit dier komt in minimaal twee processen terecht: dat van *psychologische onveiligheid* en van een *zoektocht naar een fictieve gemeenschap* waar men wél bij hoort.

Psychologische onveiligheid

Mensen hebben acceptatie, vertrouwen en steun nodig. Gebrek hieraan heeft negatieve gevolgen voor het zelfbeeld van het individu en daarmee voor zijn of haar houding ten aanzien van de maatschappij. Het maakt star en defensief, het vergroot de kans op slachtofferdenken, op distantiëring en op een terugtrekking bin-

PARTIJEN, KIEZERS, DIVERSITEIT

nen de eigen groep. Iedereen heeft behoefte aan psychologische veiligheid – een situatie die zich kenmerkt door vertrouwen en wederzijds respect, en afwezigheid van een gevoel van bedreiging. Psychologische veiligheid stimuleert het welbevinden van mensen. Ze weten wat ze aan hun omgeving hebben en voelen zich sneller betrokken bij de gemeenschap (Edmondson, 2003; Kahn, 1990; Straw, Sandelands en Dutton, 1981).

Op een situatie van psychologische onveiligheid zijn verschillende reacties mogelijk. Een gangbare reactie op psychologische onveiligheid is het toeschrijven van de slechte situatie aan een externe oorzaak. Hiermee wordt de oorzaak van de eigen, als negatief ervaren situatie niet gezocht in het persoonlijk handelen, maar in discriminatie door de omgeving.

Een andere reactie op psychologische onveiligheid is die van distantiëring: ‘schildpaddengedrag’. Psychologische onveiligheid leidt tot passiviteit, een defensieve houding en het zich onthouden van sociale contacten. Ook zorgt het voor starheid; mensen vallen terug op het bekende en nemen geen nuances meer waar. In groepen versterkt psychologische onveiligheid groepscohesie, wat samengaat met een afname van tolerantie voor ‘het andere’.

Etnisch nationalisme

Het proces van sociaal isolement en psychologische onveiligheid vindt plaats in een periode waarin de immigratie een grote omvang heeft aangenomen. Die immigratie heeft in de grote steden een spectaculaire bijdrage geleverd aan het uiteenvallen van traditionele gemeenschappen. De gedachte dat het eigen sociale isolement of de eigen psychologische onveiligheid wordt veroorzaakt door de multiculturele samenleving ligt dan snel op de loer. Het worden de immigranten die ervoor zorgen dat mensen in sociaal isolement ‘falen’. Het is hún schuld dat de individuele ambities niet worden waargemaakt.

De psychologische oplossing ligt dus in het herstellen van de gemeenschap waartoe men eens behoorde: de fictieve – want verdwenen – etnisch zuivere gemeenschap van blanke Nederlanders. Het etnisch nationalisme neemt sociaal-pathologische vormen aan en fungeert als surrogaat voor de verdwijnende sociale verbanden. Op het moment dat mensen het gevoel hebben de greep op hun leven te verliezen en nergens meer bij te horen, grijpen zij terug op de fictieve solidari-

teit van de verdwenen etnische gemeenschap. Het gebrek aan sociaal zelfvertrouwen, dat tot uitdrukking komt in de opvatting ‘als je werkelijk in de problemen zit, is er niemand die je helpt’, wordt getransformeerd in een even simpele als radicale oplossing: weg met de islam en leve de Nederlandse cultuur. Iedere nuance is uit het publieke debat verdwenen, en het is in dit klimaat dat partijen als Trots Op Nederland en de Partij Voor de Vrijheid populair hebben kunnen worden. Uit onderzoek van Meindert Fennema en mijzelf blijkt dat sociaal isolement via etnisch nationalisme niet alleen theoretisch maar ook empirisch is gerelateerd aan het stemmen op rechts-radicalen partijen (Fennema en Tillie, 1998).

Instabiliteit van verkiezingsuitslagen

De psychologische onveiligheid in de Nederlandse samenleving heeft ook geleid tot een toegenomen instabiliteit van verkiezingsuitslagen. Wouter van der Brug heeft er in zijn oratie al op gewezen (Van der Brug, 2008). De snelle opkomst van de Lijst Pim Fortuyn – die met 26 zetels in de Tweede Kamer kwam – Trots op Nederland, de Partij Voor de Vrijheid, maar ook de Socialistische Partij zijn hiervan maar enkele voorbeelden. Politieke partijen zijn niet meer zeker van het aantal stemmen dat ze zullen behalen. Deze instabiliteit hangt voor een groot deel samen met de houding van burgers die zich minder loyaal voelen ten opzichte van bepaalde partijen. Dit blijkt ook uit de cijfers van het Nationaal Kiezers Onderzoek 2002 en 2006. Op de vraag of men een overtuigd aanhanger is van een bepaalde politieke partij antwoordde in 2002 nog 31 procent van de kiezers met ‘ja’. In 2006 was dit percentage gedaald naar 22 procent. De electorale basis van politieke partijen wordt steeds onzekerder.

Ook het ideologisch profiel van politieke partijen wordt schimmiger. De grote partijen onderscheiden zich op de links-rechtsschaal minder duidelijk van elkaar. Dit betekent dat het voor kiezers moeilijker wordt te weten waar partijen precies voor staan. Kiezers die zich oriënteren op inhoudelijke kwesties zullen hierdoor steeds vaker van partij wisselen.

Reacties van politieke partijen

Politieke partijen worden aldus geconfronteerd met een onzekere electorale basis. Nu worden politici behoorlijk zenuwachtig in zo'n situatie. Politici durven geen positie meer in te nemen omdat zij bang zijn hun kiezers te verliezen. Kiezers zijn op hol geslagen en politici weten niet meer hoe zij moeten reageren.

Dat is een uniek fenomeen in de Nederlandse politiek. Gedurende honderd jaar was de electorale basis van politieke partijen namelijk wél stabiel. Eerst hadden we de verzuiling waarin partijen hun basis in de zuil hadden, toen kwamen heel even de jaren zestig, en daarna was de dominante factor links-rechts: linkse partijen konden rekenen op linkse kiezers, rechtse partijen op rechtse kiezers (Van der Eijk en Niemöller, 1983; Tillie, 1995). Politici wisten dus hoe het electoraat in elkaar stak. Dat is belangrijk voor hun gedrag, omdat politici maar één fundamentele drijfveer hebben: het verzamelen van zoveel mogelijk stemmen. Een onzekere electorale basis raakt dus een belangrijke zenuw van iedere politieke partij.

Zoals Anthony Downs al in 1957 in zijn klassieker *An Economic Theory of Democracy* betoogde: de politieke elite wil zoveel mogelijk stemmen verzamelen, omdat dit de basis van hun macht is (Downs, 1957). Dat geldt ook voor 'idealistische' partijen als de Staatkundig Gereformeerde Partij, de Partij voor de Dieren, of GroenLinks. Vertegenwoordigers van deze partijen willen boven alles verkozen worden. Dit doen zij door een segment van de kiezersmarkt aan te spreken waarvan ze denken dat er stemmen te halen zijn. Wel kan een onderscheid gemaakt worden tussen 'authentieke' politici en 'niet-authentieke' politici, net zoals we bij bedrijven kunnen spreken van 'trendsetters' en 'trendvolgers'. Een trendsetter boort een nieuw gat in de markt aan: plotseling blijkt een product succesvol te zijn. Trendsetters handelen vanuit hun eigen visie, maar blijken de markt goed 'aan te voelen', anders zou hun product immers niet succesvol zijn. Trendvolgende bedrijven verkopen alleen producten die al succesvol gebleken zijn.

Hetzelfde mechanisme zien we in de politiek, alleen zijn hier de woorden 'authentiek' en 'niet-authentiek' op zijn plaats. Authentieke politici verkondigen een boodschap waar ze achter staan, die ze willen 'verkopen' aan de kiezers. Politieke partijen die de kiezers goed aanvoelen, kunnen dan plotseling succesvol zijn. De Lijst Pim Fortuyn is hiervan een goed voorbeeld. Fortuyn zei wat hij dacht, maar had ook een goede antenne voor wat er onder de kiezers leefde. Niet-authentieke politici praten de kiezer naar de mond: zij verkondigen alleen een boodschap

waarvan bewezen is dat hij aanslaat. Maar of je als politicus nou authentiek bent of niet: het gaat uiteindelijk om het aantal stemmen dat je kunt binnenslepen, want een authentieke politicus zonder stemmen is als een koorstuk zonder uitvoering. Je blijft dicht bij jezelf, maar helaas luistert er niemand.

Politici die *zeker* zijn van hun stemmen, kunnen dus meer de nadruk op de inhoud van het beleid leggen. Zij hoeven zich immers niet zo druk te maken over de volgende verkiezing. Bij een vaste electorale basis staat het algemene belang voorop en kan er ook naar compromissen worden gezocht om bepaalde politieke strijdpunten op te lossen. Men kan vrijuit spreken over de problemen van het land omdat de politieke loopbaan gegarandeerd is. Een vaste kiezersaanhang is een noodzakelijke voorwaarde voor een genuanceerde discussie. In onzekere tijden zal de politieke elite voortdurend aftasten waar de kiezer staat, om zo het aantal stemmen te maximaliseren. Als je niet zeker bent van je stemmen, ben je voortdurend op zoek naar de plek waar het grootste gedeelte van het electoraat zit.

Mijn stelling is dat de onzekerheid van de Nederlandse politieke elite alleen maar is toegenomen en dat dit heeft geresulteerd in een elite die hoofdzakelijk de kiezers volgt. Met name rond het strijdpunt van de multiculturele samenleving nemen politici geen autonome positie meer in, maar zoeken zij naar de 'meerderheid' in het electoraat. Ze zijn ook bang om een genuanceerde discussie te voeren omdat dit wel eens tot verlies van stemmen kan leiden. Het electoraat zelf is immers ook in de war. Dit leidt tot een zoekende elite die de onrust over de multiculturele samenleving alleen maar versterkt en niet de bindende rol vervult die je van een politieke elite mag verwachten – uitzonderingen uiteraard daargelaten (en meestal bevinden die uitzonderingen zich toch weer in Amsterdam).

Maar in Den Haag pleitte Wouter Bos actief vóór generalisatie en polarisatie in het integratiedebat omdat hij bang was zijn kiezers te verliezen. Partijen als Trots Op Nederland en de Partij Voor de Vrijheid versterken de onrust in het debat omdat zij denken zo kiezers te winnen. In dit proces worden op gezette tijden de grenzen van het democratisch debat overschreden. Ministers worden voor 'knettergek' uitgemaakt en de partijleidster van Trots Op Nederland vraagt aan een Nederlander die vrouwen geen hand wil geven waarom hij nog in Nederland blijft.

Reacties van allochtone kiezers

De electorale reactie van veel autochtone Nederlanders op de multiculturele samenleving is een grotere bereidheid om op partijen als Trots op Nederland of de Partij Voor de Vrijheid te stemmen. Maar hoe reageren allochtone Nederlanders? Het zijn immers zij die onder vuur liggen. Zij zijn 'de ander' waar men zo bang voor is.

De reacties van allochtone kiezers worden duidelijk als we naar gemeenteraadsverkiezingen kijken. Met name voor deze verkiezingen zijn gegevens over de opkomst en het stemgedrag van allochtone Nederlanders beschikbaar. Binnen het Instituut voor Migratie en Etnische Studies aan de Universiteit van Amsterdam bestaat een lange traditie op dit onderzoeksterrein. Jan Rath en mijn veel te vroeg overleden vriend en collega Frank Buijs kunnen als pioniers worden beschouwd. Zij deden al in 1984 en 1986 onderzoek naar de opkomst en het stemgedrag van migranten tijdens raadsverkiezingen in Rotterdam (Rath, 1985; Buijs en Rath, 1986).

Samen met mijn collega's Maria Berger, Laure Michon en Anja van Heelsum heb ik deze traditie kunnen voortzetten. Vanaf 1994 tot en met 2006 hebben wij vergelijkbare gegevens verzameld rond de opkomst en het stemgedrag van allochtone Nederlanders (Tillie, 2000; Michon en Tillie, 2002; Van Heelsum en Tillie, 2006). Ik wil in dit kader ook Paul Brassé van FORUM noemen, met wie ik intensief heb samengewerkt, en Jeroen Slot van het Amsterdamse Bureau voor Onderzoek en Statistiek, dankzij wie Amsterdam de enige stad is waar vergelijkbare gegevens voor vier verkiezingen beschikbaar zijn.

Wie onze gegevens overziet, kan niet anders concluderen dan dat de allochtone Nederlanders boven alles een *democratische* reactie hebben vertoond op de verhitte context waarin zij leven. De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is gestegen. In Amsterdam is een dalende trend in opkomst omgezet in een stijging tussen 2002 en 2006. In Rotterdam is sprake van een voortdurende stijging in opkomst. Er is onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders sprake van politieke mobilisatie als reactie op de discussies rond de multiculturele samenleving.

Dat zien we ook terug in de toenemende organisatievorming. Met name jonge Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben de laatste jaren talloze organisaties opgericht. Een voorbeeld hiervan is de onlangs geopende Poldermoskee, een initiatief van Mohammed Cheppih. De Poldermoskee richt zich vooral op jongeren

en wil teruggrijpen naar de, in hun visie, oorspronkelijke functie en het oorspronkelijke doel van een moskee: midden in de samenleving staan en een proactieve houding aannemen ten opzichte van de omgeving. Preken worden gehouden in de Nederlandse taal en het vrijdaggebed wordt voorgegaan door wisselende jonge imams. Hiernaast wil de Poldermoskee ontmoetingen tussen moslims en niet-moslims stimuleren.

Het lijkt er dus op dat een groot deel van de autochtone Nederlandse kiezers zich psychologisch onveilig voelt en dat de allochtone Nederlanders proberen het sociale vertrouwen te herstellen. Hiermee komt de aard van de relatie tussen context en gedrag weer om de hoek kijken. De multiculturele context werkt ook in op allochtone Nederlanders, maar men kan als actieve burger proberen deze context te veranderen.

Allochtoon stemgedrag 2002-2006

De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen onder allochtone Nederlanders stijgt dus. Wat betreft het *stemgedrag* was de reactie, met name in 2006, een massale stem op de PvdA. Van de Turkse Nederlanders stemde in 2006 84 procent op de sociaal-democraten, van de Marokkanen 78 procent en bij de Ghanezen zelfs 90 procent (Van Heelsum en Tillie, 2006). Deze stem kan enerzijds worden gezien als een *proteststem* en anderzijds als een *strategische* stem. De grote winst van de PvdA bij de Turken komt vooral van CDA en VVD. Van de Turkse kiezers die in 2002 CDA stemde, is 70 procent in 2006 naar de PvdA overgestapt. Van de Turkse VVD-stemmers is 62 procent naar de PvdA overgestapt. Dit was het resultaat van de grote ontevredenheid over het klimaat in Nederland. De stem van deze groep Turkse kiezers moet dan ook vooral worden geïnterpreteerd als een 'proteststem'.

Van de Turkse GroenLinks-stemmers is 52 procent in 2006 naar de PvdA overgestapt. Gezien het feit dat het hier een overstap binnen links betreft, zijn deze stemmen vooral te interpreteren als *strategische* stemmen. Ideologisch ligt GroenLinks misschien het dichtst bij voor deze kiezers, maar een grote partij heeft meer invloed en een grotere kans om het klimaat te keren.

Voor de Marokkaanse kiezers is de situatie geheel anders dan voor de Turken. Marokkaanse kiezers lijken slechts drie partijen in overweging te nemen: de PvdA, GroenLinks en de Socialistische Partij. Zij kiezen ideologisch (linkse kiezers blijven

binnen het linkse segment) en ze stappen niet van rechts naar links over of andersom. Hun trouw aan GroenLinks en de SP verdween in 2006 in het voordeel van de PvdA. Deze overstap van GroenLinks en de Socialistische Partij naar de PvdA is strategisch: men is links, maar met een grotere (lokale) linkse partij verwacht men meer invloed te kunnen uitoefenen.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de electorale reactie op het verhitte multi-culturele klimaat bij Turkse Nederlanders vooral te begripen is als een mix van proteststem en strategische stem, terwijl bij Marokkaanse Nederlanders de strategische stem de overhand heeft. De electorale reactie was vooral *democratisch* van aard. Er was een stijging in de opkomst en de ‘allochtone stem’ werd door een massale stem op de PvdA duidelijk zichtbaar.

Onderzoeksprogramma

Ik hoop in het kader van mijn leerstoel deze processen verder te onderzoeken. Een belangrijke rol hierbij speelt internationaal vergelijkend onderzoek. Want wie electorale processen in hun economische, culturele, etnische en maatschappelijke context wil bestuderen, moet de context laten variëren. Dat kan in de tijd (verschillende contexten in verschillende jaren), maar ook in de ruimte (verschillende contexten in verschillende landen). Ik ben dan ook blij dat ik, samen met mijn vrienden en collega's Dirk Jacobs en Ruud Koopmans (en teams uit Frankrijk, Zwitserland en Engeland), een subsidie van de Europese Commissie mag ontvangen om de relatie tussen maatschappelijke context en sociaal-culturele integratieprocessen nader te onderzoeken.

Wat betreft Nederland hoop ik mij in te spannen om binnen het Nationale Kiezers Onderzoek meer gegevens over allochtone Nederlanders op te nemen, zodat politieke integratieprocessen beter bestudeerd kunnen worden. Ook zie ik uit naar de verdere samenwerking met Wouter van der Brug en Meindert Fenne-
ma op het gebied van electorale processen in het algemeen en extreem-rechts stemgedrag in het bijzonder.

Dankwoord

Nu ik aan het einde van mijn rede ben gekomen, wil ik allereerst het College van Bestuur bedanken voor het vertrouwen dat het in mij heeft uitgesproken door mij te benoemen tot bijzonder hoogleraar. Ook het bestuur van de stichting Kiezers Onderzoek Nederland wil ik hiervoor bedanken. Verder gaat mijn dank uit naar Jan Rath, Rinus Penninx en Hanneke Grotenbreg van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies die deze benoeming mogelijk hebben gemaakt.

Mijn collega's binnen de afdeling politicologie en binnen het IMES hebben altijd gezorgd voor een zeer prettige werkomgeving waarin ik optimaal kon functioneren. Hier wil ik speciaal Rick Wolff noemen, die ik heb ontmoet op de kamer van Rinus Penninx en die één van mijn beste vrienden is geworden.

Verder wil ik, naast de eerdergenoemde kiezersonderzoekers, Frank Buijs, Marieke Sloodman, Froukje Demant, Ineke Roex, Sjef van Stiphout en Floris Vermeulen noemen.

Om iets te bereiken zijn we afhankelijk van mensen die zichtbaar, maar meestal onzichtbaar, hun werk doen. Ik ben in 1979 politicologie gaan studeren in Amsterdam. De eerste tijd werd ik nogal afgeleid door de jaren tachtig, maar daarna hebben veel mensen ervoor gezorgd dat ik hier sta.

Allereerst mijn promotoren Kees Niemöller, Rob Mokken en Cees van der Eijk die mij academisch gevormd hebben. De laatste beschouw ik als mijn leermeester. Dit werd het duidelijkst toen Cees zijn afscheidsrede aan deze universiteit hield en daarin zijn visie op de wetenschap ontvouwde. Ik dacht toen: hé, dat vind ik ook!

Van Cees van der Eijk is het maar een zeer kleine stap naar Meindert Fennema. Meindert stormde eind 1993 mijn kamer binnen met de mededeling dat ik moest solliciteren bij het Nederlands Centrum Buitenlanders omdat men daar iemand zocht om het stemgedrag van migranten bij gemeenteraadsverkiezingen te onderzoeken. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in wat wij een zeer gelukkig kantoorhuwelijk noemen – een kantoorhuwelijk dat binnenkort geconsumeerd wordt, omdat wij gaan samenwonen. Graag wil ik deze gelegenheid aangrijpen om onze partners hiervan op de hoogte te stellen.

Ook wil ik hier Hans Anker en Erik Oppenhuis noemen. Met z'n drieën vormde wij midden jaren negentig het promotieclubje van Cees. Met Erik heb ik lange tijd een kamer gedeeld, en ik kan nu wel bekennen dat het feit dat hij altijd

PARTIJEN, KIEZERS, DIVERSITEIT

eerder aanwezig was en altijd later wegging ervoor gezorgd heeft dat ik *überhaupt* gepromoveerd ben.

Op het persoonlijk vlak zijn er natuurlijk mijn ouders Germaine Maijs en Jean Tillie senior. Zij hebben mij altijd voorgehouden dat ik mijn talenten maximaal moest ontwikkelen. Mijn dank daarvoor is zeer groot.

Dan Marli Huijjer, Nico en Daan Tillie en Marian Visser. Veel van wat zij voor mij betekenen, gaat u niets aan. Maar dankzij Marli kon ik, als positivistisch methodoloog, altijd met Foucault schermen, dankzij mijn kinderen Nico en Daan kon ik altijd relativieren en dankzij Marian word ik altijd weer geconfronteerd met de vraag wat nu de praktische bruikbaarheid is van mijn wetenschappelijke resultaten.

Ten slotte wil ik mijn grootvader Jan Maijs noemen, een tedere socialist in het katholieke Maastricht. Hij werd als kind door de katholieke huiseigenaar het huis uitgezet omdat zijn moeder brood kocht bij de socialistische coöperatie. Hij was rangeerder bij de Nederlandse Spoorwegen en een overtuigd sociaal-democraat maar, helaas, ook teleurgesteld in de PvdA: *‘Ze zégge dat ze veur us opkoume, mér ze woene allemoal in groete villa’s!’* Met hem heb ik eindeloos over politiek gediscussieerd en hij was zeer belangrijk voor mijn keuze om politicologie in Amsterdam te gaan studeren. Aan hem draag ik deze rede op.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Buijs, F. en J. Rath, *De stem van migranten en werklozen. De gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 1986 te Rotterdam*, Leiden: Universiteit van Leiden, 1986
- Brug, W. van der, *Een crisis van de partijdemocratie?*, Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2008
- CBS, *Nationaal Kiezersonderzoek Panel 1994-1997. Kerncijfers*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1999
- Downs, A., *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row, 1957
- Edmondson, A.C., *Psychological Safety, Trust, and Learning in Organizations: A Group-level Lens*. Working paper. Harvard Business School, 2003
- Eijk, C. van der en B. Niemöller, *Electoral change in the Netherlands. Empirical results and methods of measurement*, Amsterdam: CT-Press, 1983
- Fennema, M. en J. Tillie, 'Social isolation, theoretical concept and empirical measurement', in: M. Fennema, C. van der Eijk en H. Schijf (red.), *In search of structure. Essays in social science and methodology*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1998, pp. 229-241
- Heelsum, A. van en J. Tillie, *Opkomst en partijvoorkeur van migranten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006*, Amsterdam/Utrecht: LOM/IMES, 2006
- Kahn, W.A., 'Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work', *Academy of Management Journal*, Vol. 33 (4): 692-724, 1990
- Lancee, B. en J. Dronkers, *Ethnic diversity in neighborhoods and individual trust of immigrants and natives: A replication of Putnam (2007) in a West-European country*, Florence: European University Institute, 2008
- Michon, L. en J. Tillie, *Amsterdamse polyfonie. Opkomst en stemgedrag van allochtone Amsterdamers bij de gemeenteraads- en deelraadsverkiezingen van 6 maart 2002*, Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam, 2003
- Putnam, R.D., 'E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture', *Scandinavian Political Studies*, 30, pp. 137-174, 2007
- Rath, J., *Migranten, de Centruumpartij en de deelraadsverkiezingen van 16 mei 1984 te Rotterdam*, Leiden: Universiteit van Leiden, 1985
- Scheffer, P., 'Het Multiculturele Drama', *NRC-Handelsblad*, 29 januari 2000
- Straw, B.M., Lance E. Sandelands en Jane E. Dutton, 'Threat-rigidity effects in organizational behavior: A multilevel analysis', *Administrative Science Quarterly*, 26: 501-524, 1981
- Tillie, J., *Party Utility and Voting Behavior*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1995
- Tillie, J., *De etnische stem. Opkomst en stemgedrag van migranten tijdens gemeenteraadsverkiezingen, 1986-1998*, Utrecht: Forum, 2000